

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

Факультет психології, політології та соціології

Кафедра політичних теорій

БАКАЛАВРСЬКА РОБОТА

052 «Політологія»

на тему:

«ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ВИБІР СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ»

Виконала: здобувачка IV курсу, II групи

галузь знань: 05 «Соціальні та поведінкові науки»

спеціальність 052 «Політологія»

Гудожник Марія Олександрівна

Керівник: к.політ.н., доцент Краснопольська Т.М.

Рецензент: д.політ.н., професор Мамонтова Е.В.

Кількість балів: _____

Одеса – 2022

ЗМІСТ:

ВСТУП	3
РОЗДІЛ І ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ВИБОРУ ДЕРЖАВИ.....	6
1.1. Понятійно-категоріальний апарат дослідження	6
1.2. Концептуальне обґрунтування геополітичного вибору та геополітичної стратегії.....	15
РОЗДІЛ ІІ ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ВИБІР УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ	23
2.1. Політичні, економічні та військові складові геополітичного вибору України.	23
2.2 Особливості реалізації геополітичного вибору України в умовах гібридної війни.....	30
2.3 Сучасні національні та геополітичні інтереси України.....	34
ВИСНОВКИ	39
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	42

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що в умовах глобальних процесів світу геополітичне положення держави відіграє важливу роль, а визначення та реалізація геополітичного вибору є детермінуючою складовою розвитку держави у світовому співтоваристві. Слід також зазначити, що із отримання незалежності держава формує свою геополітичну стратегію, в якій описує свій геополітичний вибір – кінцеву мету, на яку спрямований вектор зовнішньополітичного розвитку. Вибір має бути проаналізований з усіх сторін: національних інтересів держави, зовнішньополітичних чинників, безпеки населення та цільності території.

Сьогодні проблема геополітичного вибору повинна розглядатися не тільки в площині багатовекторності, а також і в двосторонніх взаєминах з окремими країнами світу та альянсами. У зв'язку з цим, актуальним стає питання щодо стратегічного партнерства. Також для реалізації зовнішньополітичного вектору розвитку держави, її геостратегічного вибору значну роль відіграють енергетична та інфраструктурна незалежність, забезпечення національної та регіональної безпеки, боротьба з тероризмом та відповіді на інші виклики, які постають перед державою. Виходячи із власних інтересів та спираючись на набутий досвід взаємодії з різними державами світу, Україна має відпрацьовувати схему налагодження відносин стратегічного партнерства, яка передбачає високий ступінь взаємозацікавленості як у геоекономічному, так і в геостратегічному аспектах.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Дослідженням проблематики геополітичного вибору держави займалися всі вчені-геополітики від початку існування. Основні класики Ф. Ратцель, Р. Челлен, Х. Маккіндер, Н. Спайкмен закладали основи та характеристики, за якими держава має здійснювати свій геополітичний вибір і краще будувати стратегію для досягнення своїх

геополітичних інтересів. Українському питанню свої роботи присвятили такі сучасні зарубіжні вчені як Фрідман, С. Джонс. Серед вітчизняних дослідників можна відзначити Михайла Драгоманова, який вперше свідомо обґрунтував важливість українського вибору та спрямував його на «Захід», за ним проблемою займався С. Рудницький, розглядавши в своїх роботах важливість виходу України до Чорного моря і закладавши в це основну можливість економічного розвитку. Чільне місце в дослідженні геополітичного вибору займали також М. Грушевський та В. Липинський, Ю. Липа з теорією «чорноморської співпраці» тощо.

Мета і завдання бакалаврської роботи. Метою роботи є дослідження геополітичного вибору України, виявленні його особливостей в сучасних умовах. Зазначена мета досягається розв'язанням наступних завдань:

- проаналізувати понятійно-категоріальний апарат дослідження;
- дослідити концептуальне обґрунтування геополітичного вибору та геополітичних стратегій;
- визначити та проаналізувати політичні, економічні та військові складові геополітичного вибору України;
- дослідити особливості геополітичного вибору України в умовах гібридної війни;
- розглянути сучасні національні та геополітичні інтереси України.

Об'єкт бакалаврської роботи – геополітичний вибір держави.

Предмет бакалаврської роботи - геополітичний вибір та основні напрямки геополітичної орієнтації сучасної України.

Методи дослідження. Методологічною основою проведеного дослідження стали наукові концепції та теоретичні розробки вітчизняних та зарубіжних вчених в області формування та особливостей геополітичного вибору України. Серед методів, які були використані слід відзначити: аналіз, синтез, ціннісний, структурно-функціональний, історичний. Метод аналізу джерел, тобто

синтезування одержаної інформації дозволив заглибитись в сутність явища, яке вивчається та зрозуміти його. Проаналізовано діяльність роботи теоретиків геополітичної науки та оформлено висновки аналізу в пунктах першого розділу з метою описання теорій та концепцій геостратегії та геополітичного вибору. Також цей метод використаний для аналізу статистичних даних, які дозволили сформувати картину суспільного життя українців і які перспективи на них чекають. За допомогою ціннісного методу виокремлені особливості формування певної системи цінностей, в якій формуються національні інтереси українського народу, з якої формується Стратегія Національної Безпеки України, виводиться вектор розвитку держави, що основним чином проектує геополітичний вибір народу в документі. Структурно-функціональний метод дав змогу поділити геополітичний вибір на складові та дослідити окремо кожен фактор впливу на прийняття загальнодержавного рішення про зовнішньополітичний вектор розвитку та дослідити особливості геополітичного становища та вибору України в сучасному часі. За допомогою історичного методу було проаналізовано виникнення, формування та розвиток геополітичного вибору незалежної України в цілому.

Структура бакалаврської роботи. Бакалаврська робота складається із вступу, двох розділів, висновків та списку використаної літератури.

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОГО ВИБОРУ ДЕРЖАВИ

1.1. Понятійно-категоріальний апарат дослідження

Проблематика дослідження геополітичного вибору держави останнім часом все більше привертає увагу представників різних напрямків політичної науки. Слід зазначити, що вивчення та аналіз даного феномену потребує звернення уваги на розкриття понять, які складають його зміст, сутність та особливості. Серед понять, які сприяють змістовному вивченню геополітичного вибору держави слід виокремити: геополітичний простір; геополітична структура та геополітичний порядок, в яких цей вибір здійснюється, геополітичні відносини; держава, її складові та роль, як суб'єкту, так й об'єкту у геополітичних відносинах; національний інтерес; баланс сил та інші. Також важливими для розуміння є поняття факторів впливу на геополітичний вибір держави, «силові поля», «баланс сил», багатополарність, поняття глобалізації.

Перш за все необхідно відзначити що традиційно поняття «геополітика» – це наука про вплив географічного простору держав на їхні політичні цілі та інтереси; це наука про зв'язок і взаємодію простору і політики [25].

Геополітика – наукова концепція, що вбачає в політиці засадничу, визначальну роль географічних факторів: просторове розташування країни, розмір території, наявність чи відсутність, обмеженість природних ресурсів, клімат, кількість населення [21].

Існування держав, їх розвиток та положення визначаються геополітичною структурою світу в визначений період часу, а тому існування й міжнародних відносин, їх природа та напрямок для країн також визначається цією структурою. Вона існує в геополітичному просторі.

Під геополітичним простором прийнято розуміти форму існування географічних об'єктів і явищ у межах географічної оболонки; сукупність відносин між географічними об'єктами, розташованими на конкретній території та що розвиваються у часі [8] .

Під геополітичним простором також можна розуміти географічне середовище, яке справляє вплив на формування міжнародних відносин між державами за законом фундаментального дуалізму [25].

Що стосується геополітичної структури, то вона представляє собою розподіл світу, який складається з відповідно визначених держав, союзів держав, які взаємно існують і діють на основі міжнародного права. Її формування і переформування можна розглядати з боку географічного простору, як з наявності у певного народу, країни відповідних територій, ресурсів, положення на формування державних урядів, а можна розглядати як вплив політики на географічне формування структури, як на воєнні, економічні тощо цілі країн. Впродовж історичного руху геополітична структура світу змінювалась. Так в минулому столітті вона була набагато простішою, існувала біполярна система, де було два гегемони – Сполучені Штати Америки і Союз Радянських Соціалістичних Республік. З розпадом СРСР вона перетворилась на багатопольярну модель, звідси випливає, що геополітична структура світу ускладнилась, в ній з'явилося набагато більше суб'єктів і акторів, які отримали можливість обирати свій геополітичний шлях та впливати якимось чином на міжнародні відносини тощо. З переходом від біполярної системи до багатопольярної відбувається формування різних центрів сили.

Центри сили - держави чи державні угруповання, які мають відповідний вплив на певний геополітичний простір. Їх вплив визначається їх географічною, цивілізаційною, економічною та військовою потужністю. При цьому відповідно держави, які мають меншу цілісну потужність, але нарощують її, можуть ставати претендентами на центри сили. І так далі зі зменшенням ресурсів визначаються

перехідні зони та зони, на які тільки здійснюється вплив і які неспроможні впливати. Уся геополітична структура існує на засадах міжнародного права з яким з'являється міжнародний порядок.

«Міжнародний порядок – це такий механізм міжнародних відносин, який покликаний забезпечити основні потреби держав та інших інститутів, створювати і підтримувати умови їх існування, безпеки та розвитку» [42].

Міжнародний порядок є найважливішою умовою мирного життя населення земної кулі, він не можливий без чіткої геополітичної структури та визначеного міжнародного права, які захищають більш бідні країни і стримують багатші.

Головним принципом, на якому діє міжнародний порядок є мораль. Мораль існує на різних рівнях і тому доцільно розглядати її не тільки на міжособистісному рівні, а і на світовій арені між державами. Ідеальним існування міжнародного порядку найкраще розглядати на принципі загальнолюдської моралі, але правила поведінки і співіснування людей дуже різняться в різних куточках Землі, тому ці правила були відображені в Статуті ООН. Він проголошує наступні принципи:

- суверенна рівність усіх держав – незалежність держав від впливу інших з них на прийняття загальноважливих рішень та гарантія їх суверенних кордонів в світовій політичній системі;
- добросовісність – виконання своїх обов'язків, які держави взяли на себе, вступивши до Організації Об'єднаних Націй і підписавши відповідні документи;
- мир та безпека означають те, що всі спори, які виникають між державами-учасниками ООН мають вирішуватися тільки мирним способом і не піддавати небезпеці іншому світу, зберігати мир та безпеку в геополітичному просторі;
- дружні відносини між державами – спільне підтримання роботи механізму ООН, дотримання всіх принципів організації, не посягання на території інших держав та співпраця в різних сферах діяльності;

- самовизначення – ООН не має право на вторгнення до внутрішньої юрисдикції держав і впливати на їх геополітичні інтереси;
- Справедливість та співпраця – принцип, згідно з яким ООН співпрацює з країнами, які не є учасниками організації для підтримання всесвітньої справедливості, миру і безпеки [37].

Глобальну структуру світу утворюють в першу чергу суверенні держави. «Держава – це суверенна, політико-територіальна організація влади суспільства, яка виражає, узгоджує і забезпечує інтереси населення шляхом встановлення загальнообов’язкових правил поведінки за участю спеціальних органів управління та правового примусу, вирішує загальносуспільні справи і виступає суб’єктом міжнародно-правових відносин» [3].

Поняття «держава» наділене певними ознаками. Серед них:

1. Територія – під цією ознакою слід розуміти територію, на яку розповсюджується влада держави;
2. Населення – людська спільність, проживаюча на визначеній території, об’єднана спільною історією, мовою, культурою, яка знаходиться під впливом влади держави;
3. Суверенітет - верховенство державної влади всередині країни та її незалежність і рівноправність у зовнішньополітичній сфері, яка закріплюється в нормативно-правових актах держави;
4. Механізм держави – спеціально утворені та наділені функціями органи влади, покликані контролювати всі сфери життєдіяльності населення держави. Також частина з цих органів, яка здійснює владні повноваження називається апарат держави;
5. Державна влада – здатність держави за допомогою авторитету, права та примусу здійснювати свою волю та контролювати волю населення
6. Наявність норм права, тобто нормативно правових актів, які видаються основним державним органом, є загальнообов’язковими нормами

поведінки в цій державі. Геополітичний вибір виступає одним з численних аспектів, які вивчає геополітика і погляди на нього розвивались з самого початку існування поняття «геополітика». Кожен з класиків розглядаючи геополітично державу, так чи інакше визначав основні цілі, до яких держава має йти і який перебіг подій був би для неї найкращим. Такі дослідження проводили вчені різних країн, класичні школи геополітики існують як в Європі і Америці, так і на Сході. Фрідріх Ратцель і Рудольф Челлен були першими, хто розглядав геополітичний простір і державу, як територію з певним населенням і розглядали її географічне положення, його властивості і перспективи розвитку держави.

Так, Ф. Ратцель, як вчений біолог, розглядав державу як живий організм і пояснював це тим, що держава виступає певною спільністю людей, які проживають на «своїй території». За ним, Р. Челлен розвиває цю думку і розглядає державу і зовсім як форму життя, яка має періоди життя як людина. Американський вчений Н. Спайкмен більш докладно вивчає геополітичну складову держави і те, яку роль держава відіграє в геополітичному просторі. Він вважає, що географічне положення держави визначає її вплив в світі. Якщо держава має вихід до моря та буде велику кількість портів, вона має всі шанси для того, щоб стати важливим гравцем на світовій арені. Крім того, вчений говорить про те, що чисельність населення в державі грає важливу роль, а також національний характер народу – це постає важливим важелем в направленні держави. Він виділяв також важливість розвитку сировинної інфраструктури, важливість мінеральних ресурсів та видобутку сировини. Український вчений Р. Сливка, доповнюючи раніше розроблені дослідження розглядає геополітичний статус держави як розвиток її політичної системи, міжнародну активність та здатність впливати на інші держави через укріплення своїх економічних, культурних позицій тощо.

Держава є основним суб'єктом міжнародних відносин, держави входять до різноманітних міждержавних та світових організацій тощо. В умовах «глобалізації

- процесу всесвітньої економічної, політичної та культурної інтеграції та уніфікації»[21], та після подій Другої Світової Війни було створено всесвітню Організацію Об'єднаних Націй, через яку і досі держави можуть проявляти свої інтереси і цілі для покращення життя всієї земної кулі чи для вирішення певних конфліктних питань між суб'єктами глобального політичного процесу. Так як в цю організацію входять майже всі країни світу, вона полегшує спілкування держав. Поруч з такою одиницею міжнародних відносин як держава і міжнародна організація стає геостратегічний регіон.

Геостратегічний регіон – це частина простору, яка складається навколо однієї чи декількох держав, які мають значний вплив на світову політику. Також крім самої впливової держави в регіон входять і території її впливу. Цей вплив на світову політику і важливість для вирішення глобальних питань визначає те, як багато держава має ресурсів – людських, фінансових, військових, природних ресурсів тощо. З появою геостратегічних регіонів і сфер впливу з'являється величезна конкуренція між цими регіонами. Тоді виникає потреба. Наступною категорією впливу на геополітичний вибір є баланс сил.

Баланс сил – це розподіл світового впливу між окремими центрами сили. Існує п'ять основних правил «балансу сил», їх виділив американський політолог М. Каплан:

1. Найкращий спосіб досягнення цілей – дипломатія та переговорні процеси. При тому, що кожен суб'єкт на світовій політичній арені має свої інтереси, він має досягати їх мирними шляхами, так як війна може понести негативні наслідки як на цей суб'єкт так і на весь світовий баланс сил;

2. Головним принципом політичного актора мають бути його інтереси, він має їх захищати, навіть якщо єдиний вихід – воювати;

3. Під час воєнних дій не можна повністю знищувати одного з противників, потрібно зупинити війну, тому що це несе за собою пряме порушення балансу сил;

4. Не давати коаліції узурпувати владу і завжди протиставляти їй іншу думку, не допускати до правління організації, які мають наднаціональні настрої;

5. Дозволяти неосновним акторам виходити на рівень основних для зрівняння думок і розгляду всіх акторів як партнерів [46].

Баланс сил може розглядатись як стан системи при якому основні політичні актори відносно на рівні співвідносяться своїми силами, як механізм, що їх стримує і урівнює незалежно від волі суб'єктів міжнародних відносин, а також як політика однієї чи кількох держав, направлена на досягнення певного світового порядку. Кожна держава сповідує власні інтереси в міжнародній політиці та з умовою існування певного світоустрою будує також внутрішню політику. Таким чином з цього випливає важливе поняття, як інтереси держави, які прямо впливають на те, як ця держава діє в світовій політиці.

Національний інтерес – «це система відносин, яка поєднує в собі потреби функціонування і розвитку нації-народу як єдиного організму» [32].

Національні інтереси охоплюють всі сфери діяльності владних органів, так як ці органи є створеними для того, щоб формувати на основі бажань населення ці інтереси, перетворювати їх на цілі і йти до них. Виділяється декілька основних інтересів, які існують в кожній державі. Це такі інтереси як безпека і захищеність державних кордонів, тобто безпосередньо воєнна безпека держави, економічний розвиток є другим з основних національних інтересів, так як має на меті створити гарні умови для існування держави, достойне її сприйняття на міжнародному рівні і можливість представляти всі свої інші інтереси в цілому. Третім, але не останнім національним інтересом є державний суверенітет, тобто незалежність, він діє на різних рівнях і має бути захищений на всіх. Аналітичні центри при державних органах збирають думки народу по всій Україні і на основі цього формують звіти, на основі яких уповноважені органи перетворюють їх в офіційно оформлені національні інтереси і цілі держави. З цього і формується вектор розвитку держави, закріплюється в основних документах і приймаються відповідні заходи

для досягнення цілей. Держава будує свою геополітичну стратегію, в якій описує свій геополітичний вибір – кінцеву мету, на яку спрямований вектор розвитку. Для формування вибору існує поняття геостратегія. Його можна розглядати в широкому плані як науку про географічні особливості держави і способи їх використання нею для досягнення своєї мети, в більш вузькому плані – як політичний напрям держави, на який вона спрямовує свої основні сили, включаючи інтелектуальну, воєнну та фінансову. Кожна держава має спеціальний документ, який називається Стратегія Національної Безпеки, в якій описує свою геостратегію.

Геостратегія – «синтез обґрунтованих геополітикою стратегічних цілей, принципів та напрямів зовнішньополітичної діяльності держави» [25].

Також геостратегію можна трактувати як зосередження зусиль держави, проектуючи свою військову, економічну могутність, керуючись при цьому дипломатичною діяльністю. Зб. Бжезинський визначає геостратегію як «уміння управляти стратегічно своїми геополітичними інтересами, створювати алгоритм для досягнення найкращого результату в майбутньому» [2].

Геостратегія не має обов'язково включати географічне положення держави, вона може базуватися на ідеологічних настроях, інтересах груп тощо. Геостратегія невід'ємно пов'язана зі стратегією національної безпеки держави. Стратегія національної безпеки держави є спеціальним документом довгострокового планування для створення заходів із запобігання проявів агресії в будь-яких сферах життєдіяльності суспільства. Так, вона включає в себе як воєнну безпеку, яка гарантує суверенітет держави в рамках її існуючих кордонів, так і кібербезпеку, громадську безпеку, яка включає в себе гарантії всіх основних прав і свобод громадянина, також включає такі сфери безпеки, як харчова безпека тощо. В ній існують різні фактори розвитку, як воєнно-оборонні комплекси, промислові, інформаційні і таке інше.

Геостратегію можна класифікувати за масштабами на глобальну, міжрегіональну регіональну та державну і розвивати її на певну сферу впливу. Також розрізняють геостратегію за географічним положенням території, на яку розповсюджується ця стратегія. Це такі види як морська геостратегія, сухопутна і тд.

«Стратегія національної безпеки України - документ, що визначає актуальні загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України та є основою для планування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки» [18].

Геостратегія формується на основних потребах населення. Таким чином, з інтересів держави, які формує населення, формується стратегія, направлена на захист і розвиток населення.

Можна також зазначити, що на визначення геополітичного вибору держави значну роль відіграють й основні геополітичні закони: фундаментального дуалізму, посилення фактору простору в історії людства, закон синтезу Суходолу і Моря.

Так, згідно із законом фундаментального дуалізму, який виражається в протистоянні Суходолу і Моря, відповідно телурократії і таласократії. Це протистояння здійснюється в рамках аграрної і воєнної сфери а також торгової. Головним чинником розподілу простору на такі дві частини є принцип поділу за цивілізаціями. Народи Суші є більш традиційними, вони не тягнуться до великого рівня торгового розвитку і частіше живуть за принципами колективізму. І навпаки населення територій Морської могутності є індивідуалістами, вони тяжіють до технічного прогресу, підприємництва, їхні цінності розвиваються і змінюються відповідно до ситуації, яка складається в світі.

Другий закон – закон посилення фактору простору в історії людства. Цей закон пов'язаний з технічним процесом, початком кораблебудування, яке

допомогло здійснювати по новому товарообіг та інші види обміну. Через це вага таласократії виросла і зміцнила свої позиції в геополітичному просторі.

За третім законом геополітики – закон синтезу Суходолу і Моря, який утворює «берегову зону». Така територія, якщо нею володіє країна, вважається важливим стратегічним об'єктом, а також бажаним шматком для країн-сусідів. Таким чином, ця територія стає важливою для кожної держави і володіння нею означає велику зону впливу, яка допомагає не тільки збільшувати фінансові здобутки а і розповсюджувати свої цінності і культуру і впливати не тільки на «гаманець» іншої країни а і сприйняття світу, що в подальшому допоможе реалізовувати певні стратегічні, завойовницькі тощо цілі певного актора геополітичного процесу.

Геополітичний вибір є основною частиною зовнішньої політики держав, не зробивши його, держава може втратити статус суб'єкта міжнародних відносин та стати лише об'єктом для ведення політичних дій великих держав та військових блоків. Причиною для цього можуть стати як територія та інші ресурси, якими володіє держава, такі як корисні копалини та інші земельні видобутки, так і людський ресурс, а також і просто таке географічне положення, яке дозволяє вирішувати питання гегемонів без втрат на своїх територіях.

1.2. Концептуальне обґрунтування геополітичного вибору та геополітичної стратегії

Геополітика є динамічною наукою та вона завжди знаходиться в розвитку, тому дуже складно створити єдину схему, за якою б здійснювались важливі геополітичні рішення в державах. Кожна держава має свій політичний устрій з певними особливостями, свою історію та культуру, яка безпосередньо впливає на політичні інтереси державного характеру, а також зміну поколінь, з якими змінюється і світобачення держави в цілому. Також складність створює те, що

геостратегія включає в себе не тільки політичну сферу, а й фінансову і всі сфери діяльності суспільства в країні, тож дослідження її носить міждисциплінарний характер. Завдяки підходам та методам політологічного дослідження, вченим на різних історичних етапах вдавалося об'єднати досвід щодо геополітичних процесів та створити певні розуміння геополітичного вибору та геополітичної стратегії. Це допомагає структурувати набутий досвід та поєднати його з новими елементами систем для створення найкращого виду геостратегії певної країни. Своє бачення геостратегії дають наступні методи – системний, порівняльний, ціннісний, історичний а також біхевіоріальний.

Першим розглянутим методом є системний метод, його основними представниками були такі вчені як К. Маркс і Т. Парсонс. Системний метод розглядає геостратегію як динамічну систему, яка має велику кількість складових і особливостей. Метою геостратегії є безпека населення держави, а безпека – це відсутність конфліктів як в самій державі між індивідами, так і зовнішня безпека держави від політичного впливу а також захист кордонів. Населення виступає об'єктом стратегії національної безпеки, на якого вона спрямована. Основним суб'єктом виступає держава та державні органи, які створюють складну систему по регулюванню відносин населення та вирішення його проблем. За системним методом будь-яка система тяжіє до самозбереження, тому всі її складові наділені певними функціями і взаємодіючи з іншими елементами утворюють єдине безпечне середовище існування. І так, якщо певний елемент починає відхилятися від своїх обов'язків, система зазнає порушення і це може призвести до падіння держави як суб'єкта міжнародних відносин а можливо і повне припинення існування держави. Тож і геополітичний вибір країни за системного методу визначається як сукупність складових різних сфер діяльності держави, їх стану, проблем і перспектив і поєднуючи всі ці елементи, створивши єдину систему політичних інтересів і питань до вирішення формується вектор геополітичного розвитку, який приводить до чіткого геополітичного вибору держави.

Наступним методом є ціннісний метод. Кожна держава має закріпленими в основних документах головні цінності, які вона сповідує, серед них права людини, гуманізм, толерантність, свобода слова, дій, а також безпека. Вчений А. Уолферс писав про безпеку як відсутність загрози основним державним цінностям [50].

Згідно з цим методом, на основі основних цінностей і формуються національні інтереси, які складають геостратегію для захисту цих цінностей та забезпечення їх мирного існування в державі.

Історичний метод розглядає події крізь призму минулого досвіду і робить помітки для того, щоб не допускати помилок в майбутньому. В такому випадку, для емпіричного застосування історичного методу щодо створення геостратегії, історичний метод пов'язують з порівняльним, що дає змогу не тільки теоретично поглянути на минулі події і їх наслідки, а також і порівняти їх між собою та з сучасними подіями і дійти певних висновків, які допоможуть уникнути «історичного циклу» і не прийти до таких же наслідків, до яких приходили предки. Таким чином, безпека визначається як захист території та основних інтересів держави, пов'язано також з історичною пам'яттю та культурним спадком.

Ще одним методом, який допомагає зрозуміти геополітичні процеси виступає функціональний метод. Цей метод розглядає будь-яке явище як структуру, кожний елемент якої виконує свої функції. Цей метод досліджує структуру в її залежності одного елемента від іншого, тут мало уваги приділяється індивіду і «людському фактору», а найважливішими виступають геополітичні установки, до яких іде держава. Так, згідно з цим методом, головними національними інтересами виступають прагматичні фінансові питання, захист державних кордонів тощо. Першим цей метод використав Н. Маківеллі в роботі «Державець», коли відмовився від етичних норм для політики. В сучасному житті існування такого методу можна звести до нуля, проте поєднавши його з іншим

методом дослідження – біхевіоріальним, може скластись дуже реальна картина подій.

Біхевіоріальний метод дослідження – це метод, головним предметом якого є індивід та його поведінка. Одним з перших вчених дослідників цього методу був Президент Сполучених Штатів Вудро Вільсон, він вважав, що індивід безпосередньо впливає на політику і навіть формує її. Психологічні мотиви кожної людини стикаються зі схожими мотивами інших представників населення, об'єднуючись, вони і формують національні інтереси більшості, впливають таким чином на державні органи, які формують геостратегію.

Також в межах даної роботи автором підкреслюється думка, що геополітика завжди є пов'язаною із зовнішньополітичною діяльністю, як окремої держави, так й системи держав. Геополітична думка сприяє дослідженню активних зовнішньополітичних дій держави, які відповідають її географічному положенню.

При дослідженні концептуального обґрунтування геополітичного вибору та геополітичних стратегій варто згадати Х. Маккіндера, ідеї якого можна розглядати, як перші погляди на глобальну політичну думку. В своїй роботі «Географічна вісь історії» він вивів теорію про те, що найкращим географічним положенням для держави буде «сердцевинне». За основу дослідження він взяв планетарний простір, центром якого є Євразія, а центром Євразії і є те саме місце, яке дасть державі володіти світом, вчений називає ці території «Heartland». Теорія Х. Маккіндера включає в себе поняття «Heartland» - серцевинна територія, суходіл, внутрішній півмісяць – берегова лінія, які знаходяться у Світовому Острові. Згідно із Х. Маккіндером світ в Другій Світовій Війні структурувався навколо двох центрів, утворених двома осями: сибірською рікою Єнісей і американською рікою Міссурі, а центральна частина США розглядалася як новий «Heartland» [25]. Також Х. Маккіндер вводить поняття «Rimland», яке означає берегову зону. Держави Rimland є зоною конфліктів між сухопутними та морськими державами. Земля України, як показує історичний досвід, завжди була

об'єктом конфліктів між могутніми народностями в Давні Часи і державами аж до сьогодення. Прикладами цього є завоювання турків, монголів зі Сходу, арабів з Півдня, а також європейців з Заходу і процеси колонізації [25].

Звісно слід також взяти до уваги ідеї засновника геополітики Р. Челлена, який в роботі «Держава як форма життя» увагу приділяє джерелу сили держави та її різних засад, а головне – географічному, який є провідним й для геополітичного вибору та формуванню зовнішньої стратегії розвитку держави. Також крім географічного фактору вчений приділяє увагу господарству, яке він визначає як екополітику, специфіці народу, який проживає на певній території – демонополітиці, соціальній структурі суспільства – соціополітиці і формі держави – кратнополітиці. Р. Челлен вважає, що правильне управління цими факторами допоможе державі існувати і розвиватися як в мирний час, так і в воєнний. Він відходить від розуміння Ф. Ратцеля про державу як біологічний організм, а перетворює цю тезу в тезу про те, що держава, як і людина мислить і розвивається. Таким чином, він виправдовує війни тим, що це допомагає державі розвиватись і допомагати народам, які живуть за кордонами. Отже, за теорією Р. Челлена політика – це більше ніж людина, тут не грають роль справедливість і несправедливість, є лише найкращий шлях для розвитку державного організму.

Ще одним теоретиком геополітики є американський вчений А. Мехен, який розробив «принцип анаконди». Будучи американським вченим, розвивав він свою теорію для США та вважав, що США мають бути центром світової політики. Для того, щоб держава змогла цього досягти, він вивів чотири дії, які мають в цьому допомогти. Це міжнародна співпраця в Великою Британією, як могутньою морською державою, слідкувати за військовими діями Японії в Тихому Океані, не давати Німеччині стати однією з сильних претендентів на морські простори та об'єднуватись з європейцями задля протистояння народам Азії. А. Мехен розглядав Росію та Китай як основних ворогів Сполучених Штатів, дали Німеччину. За принципом «анаконди» морський флот мав би блокувати

прибережні зони та сухопутну територію від виходу до моря і, таким чином, перекривати шляхи передачі озброєння та іншої продукції. Беручи державу в «кільця анаконди», держава буде виснажена і не здатна давати гідну відсіч.

Ще однією теорією, яка заслуговує уваги є теорія «рухомого кордону». Її в 1893 році в своїй роботі «Значення «рухомого кордону» в історії США» представив американський історик Ф. Тернер. Його думки були підтримані більшістю вчених того часу і сприйняті в суспільстві. Головною думкою теорії є те, що центр уваги переходить зі Сходу на Захід і показує рухомість кордонів. В цій думці відбулось осмислення всієї історії Сполучених Штатів та підтримка державної ідеології. Теорія знайшла своє популярне місце в цей час, так як в ХІХ столітті головною формою держав були імперії, а завойовницька політика могутніх держав допомагала їм стати лідерами в світі. Теорія «рухомих кордонів» описує те, що історія США стала історією колонізації Заходу і, таким чином, привозячи людей з багатьох країн, і сформувалась основна ідея США, ідея буржуазної демократії. Ф. Тернер ділить світ на секції з рухомими кордонами, так він пояснює війни - як розширення одних секцій і зменшення інших. При цьому для найкращого збереження землі своєї секції він виділив два фактори:

Географічний фактор, який включає в себе кліматичні умови, величина території та природні ресурси, який в кінці кінців вирішує яка буде економічна структура секції;

Соціальний фактор - за Ф. Тернером в суспільстві мають стерти класові протиріччя, які допоможуть разом працювати на результат. Теоретик також зазначав, що «Захід мав спільність у головному — у його соціальній структурі та демократичних ідеалах» [47]. З роками Ф. Тернер все більше і більше уваги приділяє представникам середнього класу, які, найправедніше сповідують ідеологію США.

В сучасному світі найоб'єктивнішою теорією є теорія політичного реалізму. За нею міжнародна система формується з відносин незалежних держав, які

співпрацюють між собою на основі законів, створених і погоджених з усіма сторонами відносин – міжнародного права. В цій теорії основними поняттями є «політичні інтереси держави» та «сила держави». Залежно від характеристик, які складають силу, держава зможе будувати свої інтереси і досягати їх шляхом дипломатії та економічної співпраці. Згідно політичного реалізму міжнародні відносини не можуть існувати без конфліктів, як і будь-які інші відносини. Також теорія не заперечує існування війни і допускає її як крайній ступінь конфлікту. Головним інтересом тут виступає національна безпека держави та заходи для її збереження. Для цього кожна держава робить свій геополітичний вибір, в сучасних реаліях, якщо це вже не могутня країна, яка роками будувала свій статус, то цим вибором є об'єднання з цими могутніми державами задля забезпечення своєї безпеки.

Значну увагу дослідженням геополітичного положення та геополітичного вибору держави, на прикладі України було приділено вітчизняними науковцями: М. Драгомановим, М. Грушевським, С. Рудницьким, Ю. Липою та іншими.

Так, М. Драгоманов був першим вченим, який заговорив про європейську інтеграцію для України. Роки життя М. Драгоманова припали на кінець XIX століття, але вже той час, коли українські території були підконтрольні декільком імперіям, вчений розумів який геополітичний вибір потрібно зробити українському народу щоб дійти гарного результату для загального існування. Для того, щоб суспільство змогло зробити цей вибір, вчений говорить про основну потрібну для цього характеристику – відчуття ідентичності і національної свідомості. На думку М. Драгоманова народ, який розуміє своє місце і приналежність до єдиного суспільства і відчуває себе комфортно і в колі однодумців, може відчути силу вибору, здатну повести до великих звершень [45].

Також великий внесок в розвиток геополітичної думи в Україні було здійснено С. Рудницьким, який дослідив можливості українського народу стати незалежним, так як під час його життя, це було найважливіше геополітичне

питання для України. Він розробив концепцію, яка і досі є об'єктом обговорення – союз України та Румунії як двох незалежних країн. Так як, за дослідженнями вченого, Україна знаходиться географічно в дуже важливому місці для Європи, вчений вважав, що геополітичний союз Румунії і України зможе створити надійний тил для захисту Європи від Східної частини Євразії. Вихід до Чорного моря Україною грає виключну роль в геополітиці України, так як через нього Україна має вихід як до Європейських країн, так і до країни Близького Сходу. Далі чорноморський фактор розвиває український вчений Юрій Липа. Він вважав, що при можливості виходу до сусідніх країн через море, Україна завжди має це використовувати не в «силовому змісті», тобто воєнних діях, а в економічному, будувати торгівлю тощо. В своїй роботі «Чорноморська доктрина» важливе місце в просторі Чорного моря він надає Криму і говорить, що «хто володіє Кримом – володіє Чорним морем». Ця концепція заслуговує на увагу і якщо переносити на сучасну Україну, можна зрозуміти для чого Російська Федерація захопила Крим після стількох років його законного закріплення в Конституції України як частини території України. Контроль Криму дозволяв Україні вести багато бізнесу в Чорноморському просторі і це надавало вагу для міжнародного визнання і входження на міжнародну арену як країну з можливостями. Крім того, що Росія забрала Крим як територію незалежної держави, вона відібрала одну з найкращих можливостей України до розквіту і економічного процвітання [27].

В сучасному світі існує багато концепцій для створення найкращого вибору держав, найефективнішою себе показала теорія політичного реалізму, згідно якої існує сучасна міжнародна політична система.

РОЗДІЛ II

ГЕОПОЛІТИЧНИЙ ВИБІР УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

2.1. Політичні, економічні та військові складові геополітичного вибору України

Питання геополітичного вибору завжди різко стояло на українському порядку денному. Україна всю історію свого існування в якості незалежної держави і в історичні періоди до цього боролася за своє справедливе право на існування і незалежність. Постійні виклики вже стали повсякденністю для українського народу. Геополітичний вибір є комплексним загальнодержавним рішенням, яке має підтримку більшості населення для подальшого вектору розвитку держави. В сучасному світі геополітичний вибір часто носить собою вибір держави про приєднання до однієї з політичних, економічних, військових чи змішаних організацій чи блоків або ж нейтральний статус. На геополітичний вибір держави впливає багато факторів, серед них політичний, географічний, економічний, військовий, екологічний, демографічний, культурно-релігійний фактори тощо.

Географічний фактор включає в себе географічне положення та природні ресурси. Першим є географічне положення, яке являє собою основну категорію географії. Це просторове відношення території до певних географічних характеристик, які можуть на неї впливати. Територія України займає 603,7 км² і займає площу суходолу в Східній Європі. При цьому має вихід до двох морів – Чорного та Азовського, також на території протікають великі річки Дніпро, Дністер та Південний Буг. Географічне положення держави тісно пов'язане з геополітичним положенням, яке виражається в тому, якими сусідами держава має спільний кордон і до якого регіону вона відноситься. Державами-сусідами України є Польща, Угорщина, Словаччина, Румунія, Молдова, Російська

Федерація (далі РФ), Білорусь. Вона займає місце в Східній Європі і може вважатись кордоном між Європейською частиною Євразії та Азійською. Таким чином, в Україні після розпаду Союзу Радянських Соціалістичних Республік був вибір між тим, щоб продовжити свій шлях на Схід, тобто пліч-о-пліч з Росією та деякими державами Близького Сходу чи навпаки на Захід до країн Європейського Союзу. Одразу після розпаду СРСР Україна обрала мати нейтральний статус для врівноваження сил «Заходу» та «Сходу» і відмовилась від «ядерного статусу», підписавши в 1994 році Будапештський Меморандум. Так, географічне положення «між двох вогнів» змусило Україну залишитись без основного способу захисту своєї території та існувати територією, на яку здійснюється вплив. Наступним географічним фактором, який впливає на геополітичний вибір є природні ресурси. Україна є аграрно-індустріальною державою, майже по всій території ґрунтового покриття займає чорнозем, який дає змогу вирощувати пшеницю для вироблення хлібу. В Україні є такі корисні копалини як кам'яне вугілля, нафта і газ, залізні і марганцеві руди, кам'яна і калійна солі, нерудні будівельні матеріали, мінеральні води.

Наступний важливий фактор впливу на геополітичний вибір держави є політичний фактор, він включає в себе форму держави, соціальну структуру суспільства, наявність громадянського суспільства, свобода преси та взаємини з іншими державами. «Україна є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою» [22]. Така форма держави в сучасному світі є провідною, тому це ніяк не шкодить Україні в виборі політичного вектору. Ще один фактор, який належить до категорії політичних – це соціальна структура суспільства, це також відноситься і до демографічного фактору. Останні роки в Україні спостерігається демографічна криза, багато людей їде з України на заробітки та на постійне проживання в інші країни, також зменшується народжуваність дітей. Для того, щоб держава могла обрати найкращий варіант свого розвитку в майбутньому, вона потребує багато молодих людей, так як вони

найбільше працездатні, легко сповідують нові тенденції розвитку тощо. Цей фактор впливає в інший, не менше важливий.

Фактор громадянського суспільства відіграє велику роль в просуванні сучасних ідей для держави та усвідомленого геополітичного вибору. «Громадянське суспільство – це складний суспільний феномен, умови, обставини, за якими кожен громадянин претендує, має певним чином незалежний спосіб життя згідно з принципами рівності, свободи в межах ознак тих суспільно-політичних характеристик, у сприйнятті і несприйнятті яких громадянин бере участь на рівних правах і засадах з іншими громадянами» [32].

Громадянське суспільство в Україні давно розвивається і досі знаходиться на етапі розвитку, але в сучасних умовах все швидше розвивається, нові події змушують населення об'єднатись і разом усвідомлено приймати рішення. Така категорія як свобода преси в Україні дуже розвинута, в країні немає ніяких обмежень у вираженні своїх думок. За останні роки існував тільки один випадок закриття телеканалу, але з підозрою про народну зраду основного акціонера каналів. Основний політичний фактор, який найголовнішим чином впливає на те, який вибір обирати країні є відносини з іншими державами світу. Від початку існування незалежної України і з урахуванням подій Чорнобильської катастрофи Україна погодилась прийняти на себе статус нейтралітету в політичному полі а також відмовитись від ядерної зброї. Так, в 1994 році Президентом України було підписано Будапештський Меморандум [33]. З однієї сторони такий статус України допомагав врегулювати відносини між Росією та країнами Європи і США і створити нейтральну територію між ними, але з іншої сторони, реально, це лише створило нову сферу впливу з двох сторін і поставило Україну в ситуацію «між двох вогнів». Тоді, з ходом існування держави. перед народом постав вибір між західноєвропейською, євроатлантичною орієнтацією та РФ. Тоді, РФ та вектор співпраці з нею здавались досить вигідним вибором, так як наші держави географічно близько знаходяться, це дали б поліпшення в інфраструктурі,

транспортних з'єднаннях, а отже і легше торгувати з цією країною. Також, наші держави мають спільне минуле. Цей фактор впливає на відносини Україна-Росія як в хорошу так і погану сторони, адже при тому, що народи вважались братськими, все одно Росія створювала тяжкі злочини проти українського народу.

В цьому випадку в умовах війни від 2014 року і повномасштабного вторгнення Російської Федерації в Україну, будь-який політичний зв'язок з Росією Україна втратила назавжди, і, навпаки, здобула все тісніші зв'язки з країнами Європейського Союзу, Сполученими Штатами Америки та провідним військовим блоком у світі – НАТО. Щодо НАТО, то організація вже давно розглядає своє розширення і побудову такої структури, щоб можливо було вільно реагувати на загрози та локальні конфлікти, які можуть виникати. Поєднуючи це твердження та твердження про бажання України вступити до Північноатлантичного Альянсу, вступ до організації – це бажаний вибір України для найкращого захисту своїх держав. Крім того, станом на 2022 рік після повномасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України основні держави-партнери України Велика Британія та Польща висловили свої думки про створення тристоронньої групи співпраці для кращого протистояння загрозам світу. Від початку війни Україна подала заявку на вступ до Європейського Союзу, яку організація обіцяла розглянути в найкоротші терміни і прийняти рішення, скоріше за все, про прийняття України до свого складу. Такий Союз має в собі багато плюсів. Європейський Союз – організація, яка має в собі характеристики як організації, так і держави, має спільний ринок, та будує спільні стратегії щодо розвитку своїх територій, але при цьому дає державам розвиватись. Для України цей союз зміг би бути вигідним і в плані захисту, так як це буде єдина неподільна територія Європи, де зайшовши на територію, вся Європа повстане задля збереження своєї цілісності. Такий розвиток подій допоможе Україні розвиватись в усіх сферах діяльності: переймати досвід управління, відкривати для себе нові ринки збуту товарів та підписання нових договорів, також це приведе нові інвестиції в

державу, за допомогою чого, економічна інфраструктура буде все більше і більше відбудовуватись, привносити гроші в бюджет і за цей рахунок піднімати не тільки рівень життя населення, а й відкривати нові можливості в сферах культури, а саме більше вкладів в культуру та спорт допоможе вітчизняним спортсменам ще краще тренуватись і презентувати державу на міжнародному рівні.

Основним мінусом в політичній складовій геополітичного вибору України є корупція, це той самий тягар, який Україна несе з самого початку свого незалежного існування. Олігархи, їх діяльність, діяльність звичайних пересічних громадян та використання своїх можливостей посадовими особами призводить до того, що питання майже будь-якого характеру або дуже складно або зовсім неможливо вирішити без корупційних засобів. Це сповільняє розвиток держави і розчаровує велику кількість населення і мотивує до виїзду з держави. Саме цей критерій сповільняє на довгі роки відносини України з Європейським Союзом, НАТО та державами-членами цих організацій. Держава веде постійну боротьбу з проявами корупції, реформує органи та антикорупційне законодавство, але все ж поки знаходиться на низькому рівні.

Політична складова геополітичного вибору також формує собою ще одну складову – військову. Фактори впливу на геополітичний вибір в фінансовій та політичній сфері в сучасному житті мали б бути основними, але все ж військовий фактор дуже сильно впливає на те, як державу сприймають на міжнародному рівні, тому розглядається як один з основних. Він включає в себе як особовий склад армії, воєнне оснащення, фізичну підготовку, так і серйозні механізми стримування, як ядерна зброя. Україна ніколи не була воєнізованою державою. І так як армія держави завжди була низькооснащеною і при цьому, Україна довго несла нейтральний статус, тому Україна та її оборонна спроможність цілком і повністю буде залежати від того, який вибір прийме Україна і як її партнери будуть їй допомагати. Так, з 2014 року армія була розвалена і з приходом Петра Порошенка на пост Президента почалась реформація цієї структури. Під впливом

сепаратистського руху, яким Росія допомогла створити так звані ЛНР ДНР та Росії як головного постачальника зброї та армії туди почалась гібридна війна. Тоді Україна справлялась своїми силами та силами волонтерів, після повномасштабного нападу РФ, країни Європи та НАТО почали активно постачати різного роду озброєння та оснащення в Україну, що впевнено вплинуло на оборонну спроможність української армії та просування російських сил по території України. Відтак геополітичний вибір України за цією характеристикою знову збігається до євроатлантичної інтеграції.

Наступною категорією факторів, які впливають на геополітичний вибір держави є економічні фактори. Вони включають рівень життя населення, аграрні та промислові виробництва, економічні зв'язки з іншими державами, транспортну інфраструктуру та стратегічні запаси.

Спираючись на дані Держстату України, з 2013 року з кожним роком кількість населення, яка отримує заробітну плату в еквіваленті прожиткового мінімуму з кожним роком падає. Так, в 2013 році 78,1% населення жив майже на лінії бідності, а вже в 2018 році цей процент знизився до 2,6, в той час, як багато людей стали багатшати [34]. Наука показує, що коли в державі багато середнього класу, тоді можна говорити про розвиненість цієї держави і її перспективи в становленні на світовій арені. В 2022 році в зв'язку з повномасштабним вторгненням Росії на територію України, її та весь світ наздогнала криза, тому рівень життя знизиться, і це неабияк вплине на економічні можливості держави. При цьому зараз відкриті нові шляхи допомоги Україні від західних партнерів. З цим фактором пов'язаний фактор зовнішніх економічних зв'язків. Україна перед війною підписувала нові економічні договори, серед них Угода між Урядом України та Європейською Комісією про фінансування заходу «Підтримка ЄС для розвитку сільського господарства та малих фермерських господарств в Україні», Меморандум про взаєморозуміння щодо співробітництва у сфері туризму між Міністерством економічного розвитку і туризму України та Міністерством

туризму Румунії, тощо. Крім того, багато договорів підписують приватні компанії, які платять високі податки в Державну Казну [30]. За фактором стратегічних запасів має значення грошовий резерв. За даними Національного Банку України, доларовий резерв України станом на 1 січня 2022 року міжнародні резерви України за попередніми даними становили 30 940,9 млн дол. США. Упродовж 2021 року вони зросли на 1,8 млрд дол. США, або на 6%. Міжнародні резерви збільшилися завдяки отриманню Україною зовнішнього фінансування та купівлі валюти Національним банком на валютному ринку [29].

Україна є аграрно-індустріальною державою і не дивячись на меншу чисельність населення, ніж в багатьох інших країнах, посідає чільне місце в багатьох рейтингах з експорту продукції, як аграрної так і важкої промисловості. 68,24 млрд доларів складає обсяг експорту товарів з України за 2021 рік а ВВП зрів на 3%. Такий обсяг подає Міністерство Економіки України.

Найбільше за кордон Україна продавала в 2021 році чорних металів, вони склали велику частину доходів держави. Крім того, з важкої промисловості велику частку взяли на себе металеві руди. Хоча обсяг продажу скоротився, але дохід збільшився через збільшення цін. В легкій промисловості великий приріст у вартості показали експорт обробленої деревини та меблів. Плюс 43% та 40% відповідно [10]. Експорт зернових культур зайняв 18%, вони стали найдорожчими і найприбутковішими. З лютого 2022 року через війну в Україні почалась криза, збільшили ціни та хліб та інші продукти, що показало важливість України в світових харчових процесах тощо.

2.2 Особливості реалізації геополітичного вибору України в умовах гібридної війни

У сучасних умовах роль інформаційного фактору зростає з кожним днем у різних сферах, у тому числі й політичній. Натомість це формує нові форми протистояння держав, однією з таких форм є гібридна війна. Перш ніж говорити про особливості реалізації геополітичного вибору України в умовах гібридної війни, слід зазначити, що таке гібридна війна та які її особливості. Поняття «гібридна війна» досить не має єдино визначеного поняття, яке б застосовувалось всіма вченими в світі. Її називають «непостійною війною», «змішаною» тощо. Тому гібридної війни досліджують вчені по всьому світу.

Термін «гібридна війна» в науковій літературі вперше застосували американські вчені Джеймс Меттіс і Френк Хоффман в роботі «Війна майбутнього: підйом гібридної війни» в 2005 році. Ф. Хоффман розумів під терміном «гібридна війна» війну, в якій «роль партизанських сил набагато важливіша чим в класичній війні, тобто важлива увага приділяється латентним діям, диверсіям, інформаційним атакам тощо» [49]. Один з основоположників теорії гібридної війни Ф. Хоффман в своїй роботі «Конфлікт 21 століття: поява гібридних війн» дає визначення гібридній війни, як такої, яка включає цілу низку різних режимів ведення війни, у тому числі конвенційні можливості, нерегулярні тактики та формування, терористичні акти, насильство та примус, а також кримінальні порушення [48].

Український вчений В. Герасимов вказує, що «гібридна війна» полягає у досягненні політичних цілей шляхом мінімального збройного впливу на супротивника через підлив його військового та економічного потенціалу засобами інформаційно-психологічного тиску, через активну підтримку внутрішньої опозиції, з використанням партизанських та диверсійних методів. Особливу увагу

вчений надає інформаційній складовій війни, як чинника впливу на громадян держави-противниці для створення суспільної паніки і страху [26].

На думку С. Корнієнко «гібридна війна – це військова стратегія, яка об'єднує звичайну війну, малу війну і кібервійну. Держава, яка веде гібридну війну, співпрацює з недержавними виконавцями – бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв'язок із якими формально повністю заперечується» [24].

Успіх гібридної війни лежить в тому, щоб влаштувати конфлікт в суспільстві в державі-противниці, послабити владу та її вплив на суспільство, послаблення силових структур, крадіжка грошей з них та процвітання корупції, а також масована пропаганда впродовж довгих років. Важливою складовою гібридної війни в сучасному світі є інформаційна складова. Споживання сервісів в мережі Інтернет – це найпопулярніше заняття в сучасному світі, люди заходять в інтернет кожного дня сотні разів і проглядають певну інформацію. Крім цього вплив на людей через Інтернет – це найлегший і найменше енергозатратний спосіб, і більше того, найдієвіший. Для впливу на людську свідомість через соціальні мережі маркетологи та хакери створюють різного роду інформаційні приводи. Це може бути викривлення інформації, фейки і навіть прості картинки, які показують життєвий досвід будь-яких людей, таким чином пропагуючи і змінюючи думку людей, громадян держави-противниці про певні події.

Також в мережі кожного дня створюються сотні атак на державні, недержавні інформаційні структури з метою викрадення інформації, дискредитації органів влади або навіть приватних великих підприємств для зниження суспільного морального духу. Також інформаційні заходи використовують для впливу через радіо, телеканали, газети тощо, але такий спосіб починає відходити на другий план і не давати таких результатів просто через те, що ці засоби масової інформації перестають бути такими популярними серед світової спільноти.

Ще одним способом ведення війни, окрім регулярної армії та інформаційних заходів є тероризм. Таким способом легко дискредитувати владу і показати її слабкою в вирішенні певних проблем. Так, терористичні акти дуже впливають на моральний стан людей, які після таких подій бояться ходити в громадські місця та перестають вірити управлінцям, які це допустили. Терористичні акти вселяють страх в суспільство в цілому, а на відчуваючи страх більшість людей перестає раціонально думати і починає діяти несвідомо, що при масовості може призвести до жахливих наслідків.

Коли в 2014 році в Україні почалась війна, колишній радник НАТО з питань безпеки генерал-майор Франк ван Каппен назвав її гібридною війною, відтоді дослідники вивчають це і справді за ознаками війну в Україні з 2014 році по 2022 рік називали гібридною. Це характеризувалось тим, що між воєнним станом і звичайним життям люди перестали бачити різницю. На вільних територіях України люди жили так само, як жили до цього, а на території АТО так само велись окопні бої, Росією використовувалась зброя різного ступеня знищення, в тому числі і масового, сепаратистський рух приєднується до лав загарбника і також ведеться широке використання ЗМІ в цілях розшарувати суспільство та створити конфлікт [19].

Особливостями російської агресії в Україні і вказівками на те, що ця війна є гібридною стали такі події, як те, що РФ напала без оголошення війни. До цього РФ довгі роки дисбалансувала політичну ситуацію в Україні і створювала внутрішні конфлікти в суспільстві за допомогою засобів масової інформації. Розпалювання внутрішнього конфлікту в суспільстві щодо мовного питання, і на основі цього побудувала розбіжності людей в баченні національних інтересів та геополітичного вибору, що справді призвело до розколу населення і подальшого масштабного сепаратистського руху на території Донецької та Луганської Республіки. Також, анексія АРК здійснювалась методами гібридної війни. Російські службовці спеціального призначення таємно захоплюють органи влади в

Республіці, створювали загони самооборони, які в Україні прозвали «зеленими чоловічками», які підтримували російську владу, проводиться так звана легалізація приєднання Кримського півострова до Російської Федерації через референдум, який і досі є неприйнятним в світі, а АРК не визнана іншими державами легальною територією Російської Федерації. Українським військам не було змоги відповісти на цю агресію, так як державна армія просто була на це неспроможна на той момент через дії Президента України Віктора Януковича, який поступово зменшав кількість регулярних військ та крав гроші з оборонного бюджету. Так, задля збереження життів солдатів, українська сторона відмовилась від оборони, стратегічно розуміючи, що це ні до чого позитивного не призведе. Також Російською Федерацією впродовж років проводились різного роду заходи дезінформації в українському інформаційному полі, проведення на російських каналах пропаганди для того, щоб готувати російське населення до подальших активних бойових дій, до яких їх залучать. Так, пропаганда і гібридні інформаційні військові дії проводились не тільки проти українського народу, а й проти російського для спотворення їх розуму і знищення будь-яких гарних думок про український народ. Крім цього всього, можна сказати, що Росія використовувала свободу слова в Україні для того, щоб пропагувати свої ідеї, які вже не існували як право на висловлення думки і право на представлення інтересів прошарку населення через партію, а як потужна пропаганда російської культури та мови, що вело б до поступової культурної, а потім і територіальної асиміляції українського народу в російський світ [1]. Ще одним заходом війни стали економічні, так як до подій 2014 року Україна вела активну торгівлю з Росією і була третьою в світі країною-споживачем російського газу. Таким чином, Росії легко впливати на Україну тим, що Україні буде дуже складно вижити і самостійно існувати в умовах без російського газу. В 2022 році гібридна війна переросла в повномасштабне вторгнення Російської Федерації на територію незалежної держави України. Таким чином російська агресія проти України

справді носить чіткий гібридний характер, а такі події не залишають Україні іншого вибору крім того, щоб назавжди відвернутись від східного вектору на євроатлантичний і розвиватись в сучасних умовах капіталізму, міжнародного права, основних прав і свобод людини та засад миру.

2.3 Сучасні національні та геополітичні інтереси України

Національний інтерес – це «система відносин, яка поєднує в собі потреби функціонування і розвитку нації-народу як єдиного організму» [32]. Національні інтереси закріплюють в собі основні загальноважливі бажання народу певної держави, в них висловлюються цілі щодо захисту від загроз а також цілі з розвитку різних галузей діяльності. Інтереси змінюються відповідно до ситуації, яка склалась навколо країни з найближчими сусідами, також з міжнародними темпами розвитку і політичним поділом світу. Закон «Про національну безпеку України» визначає національні інтереси як життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток [18]. Національні інтереси України закріплені в Стратегії Національної Безпеки України.

«Стратегія національної безпеки України – документ, який визначає актуальні загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України та є основою для планування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки» [18].

Стратегія Національної безпеки України визначається Законом «Про національну безпеку» і закріплює основні загрози безпеці держави а також національні інтереси, напрями їх формування і заходи щодо їх досягнення. Першу Стратегію створив і утвердив Президент України Віктор Ющенко, проголосивши

курс на захід і вступ в НАТО, після його каденції наступний Президент України Віктор Янукович змінив цей документ, виписавши з нього згадки про НАТО. Далі після подій 2014 року, прийшовши до влади, п'ятий Петро Порошенко створив нову Стратегію Національної безпеки і додав оборонні пункти. Станом на 2022 рік в Україні діє Стратегія Національної Безпеки України «Безпека людини – безпека країни», яку підписав чинний Президент України Володимир Зеленський в 2020 році. Стратегія визначає пріоритети національних інтересів, поточні загрози національній безпеці, напрями зовнішньої та внутрішньої політики України, напрями оборонної діяльності України. Відповідно до Стратегії національної безпеки формуються і затверджуються окремі документи, які закріплюють заходи щодо розвитку в певному напрямі для того, щоб окремими галузями займалися спеціалісти в них. Так, до таких документів входять:

- Стратегія людського розвитку;
- Стратегія воєнної безпеки України;
- Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України;
- Стратегія розвитку оборонно-промислового комплексу України;
- Стратегія економічної безпеки;
- Стратегія енергетичної безпеки;
- Стратегія екологічної безпеки та адаптації до зміни клімату;
- Стратегія біобезпеки та біологічного захисту;
- Стратегія інформаційної безпеки;
- Стратегія кібербезпеки України;
- Стратегія зовнішньополітичної діяльності;
- Стратегія забезпечення державної безпеки;
- Стратегія інтегрованого управління кордонами [39].

Основними напрямками геополітичних інтересів України є захист своєї території, до 2022 року територій Луганської та Донецької області, а також

анексованої Республіки Крим, після 24 лютого оборона всієї території стала єдиним пріоритетом державної діяльності, на яку спрямовані всі сили народу. Як один з прийомів досягнення відновлення суверенітету України є вступ до Європейського Союзу, над яким активно працюють як українські діячі так і вся європейська спільнота. Також для цього Україна створює більше і більше зустрічей з управлінням НАТО та державами-членами, зокрема США як наймогутнішого гравця-члена Північноатлантичного Альянсу. Станом на весну 2022 року відносини України та Європейського Союзу (далі ЄС) в відношенні вступу України до ЄС значно прискорились, Україна вже подала заявку, яку вже прийнято на розгляд в швидкому порядку. Європейський Союз в більшості своїй підтримує Україну та розуміє зараз її геополітичну важливість для безпеки всієї Європи. Про співпрацю з Україною не тільки для економічного розвитку і вступу в ЄС говорити почали не тільки з початком війни. В 2020 році в Європарламенті вже з'являлись думки про те, що співпраця з Україною є важливим чинником в різних сферах, в тому числі безпеці. Проте Україні ще багато чого потрібно змінити, щоб почати відповідати стандартам ЄС. Так, ЄС вимагає від України більшої боротьби з корупцією, судову та митну реформи, які дуже сильно сповільнюють розвиток України. Головним елементом, який впливає на всі ці реформи, є активна діяльність олігархів, які погано впливають на всі ці сфери. Тому і головним завданням уряду є постійна боротьба з проявами діяльності олігархів в усіх сферах державної діяльності.

Серед країн Європи важливим партнером виступила Велика Британія. Під час війни країна одна з тих, хто найбільше допомагав матеріально і морально Україні. Прем'єр-міністр Великої Британії Борис Джонсон приїжджав з візитами до України під час воєнного стану, підтримував народ, а також Президента України Володимира Зеленського. BREXIT став новою можливістю для Великої Британії розширювати свою сферу впливу в міжнародній політиці і Україна займає важливу роль в цій діяльності, так як лежить між Європою та Азією, має

вихід до Чорного Моря, що надавало б більше можливостей для розвитку економічної сфери. Крім цього Україна проводила співпрацю з Великою Британією в сферах кібербезпеки, інформаційних технологій, культурних зв'язків, торгівлі в чорноморському просторі тощо. Також після початку війни в Україні 2022 року, Британією було запропоновано розглянути новий тристоронній союз України, Польщі та Великої Британії. Щодо перспектив розвитку відносин України та Великої Британії, то Британія може стати важливим стратегічним партнером України та її провідником до НАТО та інших важливих світових організацій.

Ще однією державою, яка грає провідну роль в світовій політиці і в тому числі ситуації в Україні – це Сполучені Штати Америки (далі США). Держави активно проводять військові вчення, обмінюються досвідом, що безперечно виводить уміння української армії. Щодо підтримки США в війні, держава робить вагомий внесок в постачання озброєння в Україну та підписала Закон про Лендліз. Це документ, який визначає об'єм та терміни надання військової допомоги тоді, коли це найбільше потрібно. Впродовж багатьох років США та Україна весь час вели переговори про культурну, політичну, економічну співпрацю тощо, але нестабільність політичної системи України, та багато конфліктів в країні, ці переговори так і не дійшли до великих результатів, здатних змінити політичне становище українського народу. США могли б стати тягарем України до розквіту та провідником до світу великої міжнародної політики, але для цього Україні потрібно ще розвивати свою політичну систему, проводити реформи, зокрема в сферах податкової, судової системи. Для цього між країнами проводиться постійний обмін досвідом та культурна і освітня допомога для розвитку України.

Перспективи розвитку міжнародних відносин України зростали з кожним роком розвитку держави. на даний час в 2022 році за умови початку війни, всі країни світу звернули увагу на державу Україну і намагаються допомогти. Після кінця війни ці відносини мають закріпитись і перейти на більш високий рівень з

відносин типу «головний-підопічний» чи «той, хто допомагає – той, хто отримує допомогу» до типу рівних між собою суб'єктів міжнародного права та міжнародних відносин. Головну роль в побудові міжнародних відносинах та розвитку потрібно приділяти Республіці Польщі, Сполученому Королівству Великої Британії та Північної Ірландії, Сполученим Штатам Америки.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи результати бакалаврського дослідження, слід зробити наступні висновки:

1. У бакалаврській роботі розглянуто понятійно-категоріальний апарат дослідження феномену геополітичного вибору держави, до якого відносяться: геополітика, геополітичний простір, геополітична структура, центри сили, міжнародний порядок, держава як суб'єкт міжнародних відносин, геостратегічний регіон, баланс сил, національний інтерес, геостратегія

Автором роботи під геополітичний вибором пропонується розуміти набір дій, закріплений Стратегії національної безпеки для досягнення певних цілей держави, сформованих загальноважливими інтересами суспільства шляхом вибору геостратегічних партнерів та побудови з ними тісних контактів в усіх сферах державної діяльності задля створення високого рівня умов життя населення.

Було встановлено, що на визначення геополітичного вибору держави значну роль відіграють й основні геополітичні закони: фундаментального дуалізму, посилення фактору простору в історії людства, закон синтезу Суходолу і Моря.

2. Всебічне дослідження західними та вітчизняними вченими, а також завдяки підходам та методам політологічного дослідження на різних історичних етапах вдавалося об'єднати досвід щодо геополітичних процесів та створити певні розуміння геополітичного вибору та геополітичної стратегії. Це допомагає структурувати набутий досвід та поєднати його з новими елементами систем для створення найкращого виду геостратегії певної країни.

При дослідженні концептуального обґрунтування геополітичного вибору та геополітичних стратегій увага була приділена аналізу поглядів засновників геополітики: Р. Челлена, Х. Маккіндера, А. Мехена, а також проаналізовані такі теоретичні теорії як: «рухомого кордону» та політичного реалізму. Було встановлено, що серед власне теорія політичного реалізму визначає міжнародну систему як таку, що формується з відносин незалежних держав, які співпрацюють

між собою на основі законів, створених і погоджених з усіма сторонами відносин – міжнародного права. В цій теорії основними поняттями є «політичні інтереси держави» та «сила держави». Залежно від характеристик, які складають силу, держава зможе будувати свої інтереси і досягати їх шляхом дипломатії та економічної співпраці. Головним інтересом тут виступає національна безпека держави та заходи для її збереження. Для цього кожна держава робить свій геополітичний вибір, в сучасних реаліях, якщо це вже не могутня країна, яка роками будувала свій статус, то цим вибором є об'єднання з провідними державами задля забезпечення своєї безпеки.

3. Визначені та проаналізовані політичні, економічні та військові складові геополітичного вибору України. Економічна складова включає рівень життя населення, аграрні та промислові виробництва, економічні зв'язки з іншими державами, транспортну інфраструктуру та стратегічні запаси, торгівлю з іншими державами, яка знаходиться на досить високому рівні. Слід зазначити, що Україна є аграрно-індустріальною державою, яка посідає чільне місце в багатьох рейтингах з експорту продукції, як аграрної так і важкої промисловості. Так, українська держава є одним з найбільших постачальників пшениці та інших сільсько-господарчих продуктів, а також інших видів сировини, чорних металів.

Політична складова включає в себе форму держави, розвиненість соціально-політичної структури суспільства, наявність розвиненого громадянського суспільства, свобода ЗМІ та взаємини з іншими державами. Визначено, що розвиток держави гальмується наявністю корупції, які в сучасній Україні все ще продовжує існувати, але для подолання якої впроваджені різні механізми.

Для розвитку сучасної держави, реалізації її геополітичного вибору та національної стратегії, формування її статусу на міжнародній арені також важливу роль відіграє військова складова: особовий склад армії, воєнне оснащення, фізична підготовка, так і серйозні механізми стримування, як ядерна зброя.

4. В сучасних умовах роль інформаційного фактору зростає з кожним днем у різних сферах, у тому числі й політичній. Це, в свою чергу, формує нові форми протистояння держав, однією з таких форм є гібридна війна, під якою розуміється досягнення політичних цілей шляхом мінімального збройного впливу на супротивника через підлив його військового та економічного потенціалу засобами інформаційно-психологічного тиску, через активну підтримку внутрішньої опозиції, з використанням партизанських та диверсійних методів. В роботі зазначено, що наявність гібридної війни в Україні пов'язують із вторгнення російських сил в 2014 році на її територію та визначенням цього стану Ф. ван Каппеном, колишнім радником НАТО з питань безпеки. Для гібридної війни в Україні характерними ознаками є: відсутність різниці в людей між воєнним станом і звичайним життям; здійснення маніпуляції свідомості за допомогою ЗМІ та інформаційних технологій в цілях розшарувати суспільство та створити конфлікт. Що стосується геополітичного вибору української держави, то в умовах гібридної війни, він був визначений як євроатлантичний та розвиток України відбувається в сучасних умовах капіталізму, міжнародного права, основних прав та свобод людини та засад миру.

5. В сучасних умовах провідним національним та геополітичним інтересом української держави є відновлення свого суверенітету та досягнення миру на всій території держави. Шляхом до цього Україна обирає собі стратегічних партнерів, якими виступають країни Європейського Союзу (серед яких особливе місце посідають Республіка Польща, Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Естонська Республіка), Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Сполучені Штати Америки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алімпієв А. М., Певцов Г.В. Особливості гібридної війни РФ проти України. *Досвід, що отриманий Повітряними Силами ЗСУ*. 2017. № 2. С. 19-25.
2. Бжезинский З.(2000) Велика Шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи. В.: «Лілея-НВ». 237с.
3. Білозьоров Є. В., Власенко В. П. та ін. Теорія держави та права : навч. посіб. / за заг. ред. С. Д. Гусарева, О. Д. Тихомирова. К. : НАВС, Освіта України, 2017. 320 с.
4. Будкін В. В умовах «ширшої Європи» (Україна – ЄС: складні підсумки і можливі перспективи). *Політика і час*. 2004. № 1. С. 7-27.
5. Василенко С. Д. Загальноєвропейський інтеграційний процес і сучасна геостратегія України. *Людина і політика*. 2000. № 5. С. 30-34.
6. Воєнна доктрина України: за станом на 08.06.2012. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show 648/2004>.
7. Гальчинський А. С. Україна на перехресті геополітичних інтересів. К. : Знання України, 2002. 178 с.
8. Географический энциклопедический словарь. Понятия и термины / Под ред. А. Ф. Трёшникова. М. : Советская энциклопедия, 1988. 432 с.
9. Головинський К. С. Вплив особистісного фактору на зовнішню політику держави: важливість дослідження. *Людина і політика*. 1999. № 1. С.21-23.
10. Головнєв С. Сировинна економіка. Що купувала і продавала Україна в 2021 році. URL : <https://biz.censor.net/r3310713>.
11. Дергачов О. Нова стратегія України щодо НАТО. *Економічний часопис* XXI. 2005. № 7-8. С. 22-23.
12. Дергачов О. П. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / О. П. Дергачов, Ф. М. Рудич, Р. В. Балабан. К. : МАУП, 2002. 488 с.

13. Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/643_006.
14. Драгоманов(1915) М. П. Чудацькі думки про українську національну справу / Написав Михайло Драгоманів. Відень : Наклад і друк партійної друкарні, 1915. 121 с.
15. Жовква І. І. Критерії членства в СОТ, ЄС та НАТО. Інтеграційні перспективи України. К. : Інститут Євро-Атлантичного співробітництва, 2007. 88 с.
16. Закон «Про основи національної безпеки України» : за станом на 19.06.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. ст.351. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
17. Закон України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. *Голос України*. 2010. № 132, вівторок, 20 липня. URL : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.
18. Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
19. Звонарьов О. Ю. Концепція «гібридної війни» та роль спеціальних служб російської федерації у її реалізації щодо України. *Гібридна війна: сутність, виклики та загрози: зб. матер. Круглого столу (Київ, 8 липня 2021 р.)*. Київ : НА СБУ, 2021. С. 93–95.
20. Здравомыслов А. Украина и Россия в постсоветском пространстве. *Украина и Россия в новом геополитическом пространстве: Материалы “Круглого стола”*. К.: Ассоциация “Україно”, 1995. 160 с.
21. Карасевич А. О., Шачковська Л.С. (2016) Політологічна енциклопедія. - Навчальний посібник Книга II. Умань.: ПП Жовтий О.О. 560 с.
22. Конституція України. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254>.

23. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України: Схвалена Верх. Радою 16 січня 1997 р. *Національна безпека України*. 1994-1996 рр. К., 1997.
24. Корнієнко С. Путін веде в Україні гібридну війну URL : <http://www.radiosvoboda.org/content/article/>.
25. Кудряченко, А. І. Рудич Ф. М., Храмов В. А. Геополітика: Підручник. К. : МАУП, 2004. 296 с.
26. Кузь О.М., Д.Ю. Михайличенко Д. Ю. Доктрина гібридної війни у сучасній теорії міжнародних відносин. URL : <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/>.
27. Липа Ю. Призначення України. К. : Фондація ім. О.Ольжича, 1997. 268 с.
28. Логвиненко С. Геополітичні суперечності в сучасному світі. *Політичний менеджмент*. 2010. № 1. С. 133-139. URL : https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/lohvynenko_heopolitychni.pdf.
29. Міжнародні резерви України – Національний Банк. URL : <https://bank.gov.ua/ua/news/all/u-2021-rotsi-mijnarodni-rezervi-ukrayini-zrosli-doma-ye-31-mlrd-dol-ssha>.
30. Міжнародні Угоди України. URL : <https://minjust.gov.ua/news/acts/mijnarodni-dogovori-scho-nabrali-chinnosti-dlya-ukraini-vklyucheni-do-edinogo-derjavnogo-reestru-normativno-pravovih-aktiv-u-sichni-2020-roku>.
31. Пирожков С. Українські пріоритети в геополітиці. *Віче*. 2000. № 5. С. 45-51.
32. Політологічний словник / За ред. Головатого М. Ф. та Антонюка О. В. К. : МАУП, 2005. URL : https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/kv_08.pdf.
33. Про без'ядерний статус України: Заява. *Відомості Верховної Ради*. 1991. № 51. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1697-12>.
34. Розподіл населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів. URL : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

35. Сіденко В. Р. Критерії членства в СОТ, ЄС та НАТО. Інтеграційні перспективи України: аналітичне дослідження. К. : Інститут Євро-Атлантичного співробітництва, 2007. 88 с.
36. Снігир О. В. Україна в геополітичних концепціях Європейського Союзу: динаміка "об'єкт-суб'єктивних" відносин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 21.01.01 «Основи національної безпеки держави». К., 2004. 55 с.
37. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010.
38. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу: Затверджена Указом Президента від 11.06.98 № 615/98. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/615/98>.
39. Стратегія національної безпеки України : затверджено Указом Президента від 12.02.2007 р.: за станом на 12 лютого 2007 р. *Офіційний вісник України*. 2007. № 11. С. 7.
40. Тристороння заява Президентів України, США та Росії. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_300.
41. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27.06.2014. Ратифікована Верховною Радою України та Європейським Парламентом 16 вересня 2014 р. URL : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=246581344.
42. Цыганков П. А. Теория международных отношений: Учебное пособие. М. : Гардарики, 2004. 590 с.
43. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика і безпека України : Людина - Суспільство - Держава - Міжнародні структури; Рада національної безпеки і оборони України, Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. К. : НІПМБ, 2004. 352 с.

44. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика України: теорія і практика. *Персонал*. 2007. № 11. URL : <http://personal.in.ua/article.php?ida=607>.
45. Шмаленко Ю. І Геополітичні концепції українських вчених на початку XX ст. 2007. URL : http://vlp.com.ua/files/05_7.pdf.
46. Kaplan M.A. System and Process in International Politics. N.Y.: John Wiley and Sons, Inc., L, 1962.
47. Turner F. The Colonization of the West (1820—1830). «American Historical Review», 1906. P. 303–327.
48. Hoffman F. Conflict in the 21st Century: The Rise of Hybrid Wars. Arlington: Potomac Institute for Policy Studies, 2007. 72 p/ URL : https://www.potomacinstitute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf.
49. Mattis J. N. Future Warfare: The Rise of Hybrid Wars. URL : <http://milnewstbay.pbworks.com/f/MattisFourBlockWarUSNINov2005.pdf>.
50. Wolfers A. Discord and Collaboration: Essays on International Politics. Baltimore : The Johns Hopkins Press, 1962. Chapter Five. P. 67–80. URL : <https://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/pol116/wolfers.htm>.